

EVREII DIN CLUJ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Rezumat

Cuprinsul tezei:

1. Cadrele teoretice ale cercetării
2. Istoriografia cercetărilor privind comunitățile evreiești din România și Ungaria; sursele cercetării
3. Evreii din Cluj până la primul Război Mondial
4. Structura demografică și topografia populației evreiești
5. Structura ocupațională a evreilor din Cluj și potențialul lor economic
6. Legislație antievreiască și antisemitism
7. Sistemul instituțional evreiesc din Cluj
8. Învățământul evreiesc și strategii educaționale
9. Autoorganizarea și autodefinirea comunității evreiești din Clujul interbelic
10. Soarta evreilor clujeni după 1940

Cuvinte-cheie: evrei, Cluj, mișcarea națională evreiască, asimilare, sistemul instituțional evreiesc, educație, antisemitism

Scopul prezentei teze de doctorat este de a reda istoria populației evreiești al Clujului interbelic. Este o tentativă de monografie, folosind atât instrumentele de analiză ale disciplinei de istorie, cât și ale sociologiei și antropologiei. Am ales această temă din mai multe motive. Istoria evreilor din Transilvania mă preocupă din anii mei de studenție. Lucrarea mea de licență (2002) și de masterat (2003) au abordat aspecte din viața comunității evreiești din Cluj. În ultimii ani am publicat studii, studii de atelier și două cărți, toate având în centrul lor de atenție teme ca problemele identitare evreiești în secolul al 20-lea, problema antisemitismului, mișcarea sionistă din Transilvania, viața instituțională evreiască, precum și Holocaustul și

efectele acestuia asupra populației evreiești din acest teritoriu.

Pe parcursul studiilor mele am recunoscut necesitatea și importanța unei analize complexe, care să focuseze la o comunitate evreiască, un studiu de caz concret. Am considerat, că doar printr-o lucrare monografică, care intră în detalii, putem avea o imagine clară asupra procesului de transformare prin care a trecut societatea evreiască din Transilvania de după 1918. Cel mai adecvat teren pentru această analiză s-a dovedit Clujul. Oraș, al cărui populație evreiască a fost cea mai numeroasă în Transilvania istorică și al doilea ca număr în fostele teritorii maghiare unite cu România în 1918. Clujul a fost centrul mișcării naționale evreiești din Transilvania interbelică și aici au funcționat cele mai importante instituții laice evreiești. Prezența a mai multor curente religioase (evrei ortodocși, neologi și hasizi) și politice (pro-maghiari, sioniști, pro-români) mi-a oferit posibilitatea unei analize comparative în ceea ce privește diferitele strategii identitare și strategii de integrare evreiești.

Mi-am propus să abordez tema din punctul de vedere al problemei identității etnice și al integrării în societate. Istoria evreilor din Transilvania/Clujul de după primul Război Mondial și diferitele aspecte ale vieții comunității (stratificarea socială, viața culturală, sistemul instituțional, atitudini politice, rolul lor economic) a cunoscut o metamorfoză. Adică, influențată de schimbările geopolitice și de evenimentele politice/sociale interne, procesul de integrare și de asimilare a evreilor în societatea maghiară s-a încetinit, iar în unele cazuri s-a oprit. După 1918, asistăm la renașterea identității etnice evreiești și la procese de integrare în societatea românească. Această nouă cale de integrare însă nu a adus și un nou proces de asimilare (de această dată în masele române), ci mai degrabă un fel de adaptare la noile realități politice.

Teza se bazează pe mai multe tipuri de surse: Principalele date despre populația evreiască din Cluj m-i au fost furnizate de izvoarele arhivistice și de presa interbelică.

Fonduri arhivistice distincte privitoare la istoria evreilor din Transilvania interbelică nu există decât la Arhiva Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România (București) și la câteva comunități evreiești din țară. Majoritatea documentelor evreiești păstrate la comunitățile din Ardealul de Nord au fost distruse în timpul Holocaustului sau au ajuns în locuri necunoscute încă. Din această cauză putem să apelăm mai ales la documentele create de către instituțiile statale.

Am avut ocazia să efectuez cercetări în arhivele naționale din țară (cele din Cluj și

București), în Arhiva Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România (București) și în Arhivele Naționale ale Ungariei din Budapesta. Rezultatele acestor cercetări am încercat să valorific cât mai eficient în lucrarea de față. În fondurile Consiliului Dirigent și a Ministerului Justiției din Arhivele Istoric Centrale din București, sunt păstrate dosare care conțin documente referitoare la activitatea Biroului de Evacuare din Cluj. Acest Birou, pe parcursul anilor 1919-1920, a întocmit mai multe tabele cu datele acelor persoane care urmează să fie evacuate din oraș, sau sunt scutiți de această sentință. Neavând la dispoziție date referitoare la structura populației evreiești din Cluj din anii 1920, cu ajutorul tabelelor de mai sus am reușit totuși să ajung la un rezultat parțial. Desigur, din aceste date nu putem trage concluzii privind stratificarea socială a evreilor de la începutul anilor 20. Evacuările din această perioadă au vizat mai ales funcționarii și personalul administrativ care nu a depus jurământul față de Statul Român, respectiv pe cei care nu au avut indigenatul în Cluj. Date statistice referitoare la prezența israeliților în industrie ne oferă Buletinul Muncii, un organ al Ministerului Muncii, iar în ceea ce privește categoriile cu venituri scăzute, pot fi folosite informațiile furnizate de Buletinul Camerei de Muncă Cluj. Sunt importante și raporturile, publicațiile ocazionale ale celor două comunități evreiești din oraș. Desigur, pentru analiza structurii demografice și structurii ocupaționale, sursa principală a fost recensământului general din 1930 publicat în zece volume.

Materialele arhivistice cele mai importante privind organizarea celor două comunități religioase (ortodocși și neologi), am găsit în fondul Primăriei Orașului Cluj. Documentele referitoare la învățământul din Cluj sunt păstrate la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale din Cluj. Am cercetat patru fonduri arhivistice de aici: Fondul școlii civile israelite, al școlii primare israelite, a liceului evreiesc Tarbut și al Universității din Cluj. Primele trei fonduri conțin registre cataloage, care pot fi folosite la o analiză de tip cantitativ. Pe baza acestor registre am întocmit tabelele referitoare la evoluția numărului elevilor al școlilor comunitare și a liceului evreiesc Tarbut. Totodată, aceste izvoare, ne oferă informații și despre procesul de trecere a școlilor evreiești de la sistemul educațional maghiar la cel român. Din Fondul Universității am consultat procesele verbale ale Senatului universitar și ale Facultății de Medicină și de Drept din anii 1922-1924 și 1927-1928. În acești ani au avut loc nenumărate incidente antisemite în cadrul universităților din țară și din Cluj.

Dintre publicațiile de presă a perioadei interbelice am folosit mai cu seamă ziarul Új Kelet, ziar de orientare sionistă, patronat de Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania și

de alte organe de presă în limba maghiară și română.

Teza se împarte în mai multe capitole și subcapitole, prezentând diferite aspecte din viața evreilor din oraș. Primele două au un caracter introductiv și rezumă ipotezele tezei de doctorat, respectiv antecedentele cercetării și istoriografia temei (*Cap. 1. Cadrele teoretice ale cercetării, Cap. 2. Istoriografia cercetărilor privind comunitățile evreiești din România și Ungaria; sursele cercetării*). Aici accentuez, că perioada interbelică poate fi considerată o perioadă de tranziție în viața populației evreiești din oraș. Chiar dacă majoritatea lor sunt vorbitori de limba maghiară, stigmatizați de antisemitismul român și maghiar și influențați de mișcarea sionistă și de evenimentele politice interne/internaționale, apar primele semne de disimulare. Astfel, din punct de vedere ideologic, evreii Clujului interbelic se împart în mai multe grupuri: asimilaționiști (pro-maghiari), sioniști, ultra-religioși care se delimitează atât de integrarea în societatea maghiară sau română cât și de mișcarea sionistă, pro-români și adepții internaționalismului de stângă.

Capitolul 3 (Evreii din Cluj până la primul Război Mondial) prezintă istoria evreilor din Cluj de la primele atestări documentare până la 1918.

În viața Clujului evreii au apărut prima dată la începutul secolului al 16-lea, dar timp de câteva sute de ani au avut doar o contribuție indirectă la viața orașului, căci din cauza diferitelor reglementări restrictive nu s-a putut forma o populație evreiască stabilă.

Articolul XXIX al Legii din 1840 a făcut posibilă pentru prima oară așezarea evreilor în orașele din Ungaria. Reglementarea însă nu s-a referit și la Marele Principat al Transilvaniei. Astfel, populația evreiască din Cluj a început să se înmulțească doar după adoptarea unei hotărâri ministeriale vieneze în 1851. În raportul consiliului orașenesc din aprilie 1835 sunt amintiți 61 de bărbați și 48 de femei de religie israelită, iar conform recensământului din 1846 numărul familiilor evreiești este 58. Casa de rugăciune din strada Kül-Magyar [azi Aurel Vlaicu] s-a dovedit neîncăpătoare pentru comunitatea în creștere; de aceea, în anul 1851 s-a trecut la clădirea unei sinagogi din piatră, în stil clasicist, care astăzi se află pe strada Paris. Împreună cu imobilele învecinate (casa rabinului, a dascălului și a persoanei care execută ritualul de circumcizie; baia rituală) această sinagogă a devenit centrul religios și cultural al comunității ortodoxe de mai târziu.

La congresul evreiesc din Budapesta din anul 1868, a avut loc schisma cultului israelit

din Ungaria. Evreii clujeni s-au alăturat taberei ortodoxe conservative, – față de tabăra neologilor –, dar în câțiva ani și la Cluj au apărut semnele rupturii.

Prima dată s-au retras din comunitate *sefarzii* (de fapt hasizi care foloseau denumirea sefardă fără a avea orice legătură cu evreii de rit spaniol) care îmbrățișau cea mai conservativă formă religioasă. Ei și-au construit în anul 1875 o casă de rugăciune numită *Beth Avrohom*, în strada Malom [azi Gh. Barițiu]. După aceea a urmat un alt grup alcătuit în mare parte din intelectuali, ei au format în 1881 o comunitate *status-quo ante* care a devenit mai târziu o comunitate de orientare neologă. Ca președinte al comunității a fost ales Lázár Allenberg, apoi Vilmos Farkasházi Fischer, fiul fondatorului fabricii de porțelan din Herend. Noua comunitate a avut 51 de membri în 1881, ceea ce a însemnat împreună cu membrii de familie cca. 210–230 de persoane. Peste trei ani micul grup religios a aderat la curentul progresist, transformându-se în comunitate neologă.

Neologii și-au construit sinagogă în anul 1887, clădire ce se află astăzi pe strada Horea. Sinagoga în stil mauresc a fost construită de societatea fraților Horváth și Károly Reményik, conform proiectului inginerului feroviar clujean Izidor Hegner.

Asemenea altor comunități evreiești transilvănene, și la Cluj s-au construit mai multe case de rugăciuni, care în general au fost susținute de diferite asociații religioase sau societăți profesionale.

Prima școală evreiască a fost înființată de comunitatea ortodoxă. În anul 1875 s-a înființat școala primară pentru băieți, iar în 1908 cea pentru fete. Numărul școlarilor a crescut treptat de-a lungul anilor: la început școala a funcționat numai cu doi dascăli și patruzeci de elevi, dar în timpul primului război mondial numărul celor înscriși a fost de peste de trei sute. Școala primară a comunității de rit neolog a fost înființată în anul 1903.

Datorită carierelor de mobilitate socială create ca urmare a emancipării din 1867, evreii din Cluj și-au asumat o parte tot mai însemnată în domeniul dezvoltării economiei și culturii orașului. Marea lor majoritate și-au găsit preocupări în domeniul comerțului și industriei, ori erau liber-profesioniști.

Capitolul 4 (Structura demografică și topografia populației evreiești) oferă o analiză amplă a evoluției numerice a populației evreiești din oraș, precum și a proceselor demografice (sporul natural, căsătoriile mixte, divorțuri, schimbări de religie). După dispariția piedicilor privind stabilirea lor la Cluj, numărul evreilor a cunoscut o creștere rapidă și spectaculoasă.

Astfel, numărul lor a crescut de 35 de ori între 1850 și 1941. În 1930, cele 13.504 de persoane de religie mozaică au alcătuit 13,4% din populația orașului. Din analiza datelor privind sporul natural reiese însă, că atât creșterea numerică a populației evreiești cât și a celorlalte minorități s-a încetinit serios în anii perioadei interbelice (la germani asistăm la un spor natural negativ). Acest fapt s-a datorat unor procese demografice ca îmbătrânirea populației minoritare și emigrările în Ungaria în primii ani după Unire. În schimb, creșterea numerică a locuitorilor români a avut loc după 1918.

Capitolul 5 (Structura ocupațională a evreilor din Cluj și potențialul lor economic) prezintă structura ocupațională a evreilor și rolul lor în industria orașului. În a doua parte a anilor 1930, din cele 4000 de familii evreiești aproape 150 aparțineau de clasa mării burghezii, 800 de cea a burgheziei de mijloc, iar restul familiilor făceau parte din categoria burghezilor mici sau cea a săracilor.

Structura ocupațională a societății evreiești din Cluj ne arată o comunitate urbanizată, care formează în mod activ viața economică și culturală a orașului. În anul 1930 34,5% din evreii clujeni aveau venit din industrie sau din meserii industriale și 36,2% își făceau trai din comerț sau din creditare.

Rolul important al populației evreiești în comerț și în industrie a influențat în mod semnificativ și aspectul exterior al orașului. Magazinele centrale erau în mare parte proprietăți evreiești (sau maghiare).

În *Capitolul 6* (Legislație antievreiască și antisemitism) prezintă politica statului român față de evrei și consecințele pe plan local ai acestei politici. În momentul în care evreii din Transilvania – și deci și evreii din Cluj – au intrat în anii 1918/1919 sub suveranitatea românească, stabilității juridice de care beneficiaseră în Regatul Maghiar i-a luat locul nesiguranța juridică. Legea cetățeniei din 1924 inițiată de George G. Mârzescu, și procedura de verificare a cetățeniei din 1938 au privat mai multe sute de familii clujene evreiești de cetățenia lor. Alături de legislația statală, abordez și problema antisemitismului român și maghiar, fenomen, care a avut o influență importantă în procesele de identitare evreiești din perioada interbelică.

Capitolul 7 (Sistemul instituțional evreiesc din Cluj) focusează la sistemul instituțional

evreiesc din perioada respectivă. Alături de cadrele tradiționale de organizare a comunităților evreiești, în anul 1918 a apărut și mișcarea sionistă ce avea ca scop instituționalizarea laică. În Clujul devenit centrul mișcării naționale evreiești din Transilvania, în câțiva ani s-a format o rețea de instituții laice care a cuprins întreaga societate evreiască. Aceste instituții au avut un rol însemnat nu numai în domeniul impunerii și apărării intereselor comunității evreiești și în cea a îngrijirii sociale, ci a avut efecte și în formarea identității.

Capitolul 8 (Învățământul evreiesc și strategii educaționale) prezintă nu numai evoluția instituțională a educației evreiești ci și rolul școlilor evreiești în formarea identității etnice. Educația evreiască se făcea de grădinițele, școlile primare și liceul evreiesc ce a funcționat între 1920 și 1927, toate susținute de comunitățile evreiești.

Începuturile învățământului liceal evreiesc din Cluj se datează din 1920. La 7 septembrie al aceluiași an *Asociația Națională de Școală Evreiască Tarbut* a pornit un gimnaziu cu patru clase pentru băieți și fete. Astfel, împreună cu cei din Timișoara (1919) și Oradea (1920), numărul liceelor evreiești din Transilvania s-a ridicat la trei. Prin crearea unei rețele de școli evreiești mișcarea sionistă din Transilvania urmărea scopuri bine definite: îngrijirea limbii materne și al culturii, întărirea identității evreiești, educația religioasă și îndreptarea tinerimii evreiești spre „profesiile producătoare”.

Capitolul 9 (Autoorganizarea și autodefinirea comunității evreiești din Clujul interbelic) prezintă diferitele orientări politice evreiești de după primul Război Mondial. O dată cu apariția sionismului politic și cu întărirea mișcării de stânga, societatea evreiască a orașului s-a polarizat și mai puternic. Această polarizare are importanță și în privința reacției la antisemitism. Grupările evreiești de diferite orientări au reacționat în variate moduri la aceste cazuri de antisemitism. Sioniștii au încercat să elaboreze propria lor strategie de apărare împotriva antisemitismului prin Uniunea Națională Evreiască și Partidul Evreiesc. În schimb, asimilaționiștii au ales calea politizării și a apărării cu ajutorul Partidului Maghiar. Ultra-ortodocșii, care nu au aderat la nici un curent politic, au așteptat soluții din partea comunităților religioase, iar cei de orientare comunistă au crezut în ideea internaționalismului.

Capitolul 10 (Soarta evreilor clujeni după 1940) rezumă concluziile tezei și oferă o scurtă prezentare a soartei evreilor clujeni în anii războiului și în Holocaust.

Unirea Transilvaniei cu România poate fi considerată un punct de cotitură în viața comunității evreiești din Transilvania. Evreii, împreună cu maghiarii, dintr-o populație majoritară au ajuns o minoritate. Odată cu schimbarea imperiului s-a accelerat și procesul de segregare în cadrul societății evreiești din această provincie. La fel ca în cazul celorlalte teritorii pierdute de către Ungaria după primul război mondial, evreii din Cluj aveau de ales între două opțiuni: solidarizarea în continuare cu minoritatea maghiară sau, cedând presiunii de izolare a statului român - delimitarea de societatea maghiară.

Astfel, evreii din Transilvania nu alcătuiau o societate compactă și unitară, ei fiind grupați în jurul mai multor ideologii și organizații: Partidul Maghiar din România, Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania, Uniunea Evreilor Români, Partidul Social Democrat, Partidul Comunist (din 1924, în ilegalitate) și diferitele partide politice românești.

Partidul Maghiar a fost organizat pe criterii etnice maghiare. Astfel, evreii care s-au alăturat partidului au fost în special cei deja asimilați, cu identitate maghiară. În schimb, Uniunea Națională a Evreilor din Transilvania atrăgea evreii care simpatizau cu mișcarea națională evreiască, numărul lor devenind tot mai mare spre sfârșitul perioadei interbelice. Uniunea Evreilor Români, fosta Uniune a Evreilor Pământeni din România, și-a schimbat în 1919 orientarea și a adoptat o politică de asimilare moderată. Adepții ardeleni ai acestei organizații s-au recrutat mai ales din rândul restrânsei populației evreiești române din provincie și dintre liderii evrei aflați în conflict cu sioniștii ardeleni (de exemplu, cazul lui Miksa Klein). Cursul vieții publice evreiești în perioada dintre cele două războaie mondiale a fost puternic marcat de cele trei orientări politice majore.

În concluzie, spre sfârșitul perioadei interbelice cel puțin un sfert din populația evreiască din Cluj a devenit adeptă a sionismului, iar proporția celor care și-au asumat o identitate evreiască era în jur de 50%. Însă, indiferent de orientările politice, populația evreiască a orașului a jucat un rol activ atât în viața socială a orașului cât și în viața economică, politică și culturală. Capitolele tezei de față au încercat să prezinte acest rol și să surprindă transformările prin care a trecut societatea evreiască din Cluj de după 1918.